

Dnes stojíme před podobnou změnou myšlení, jakou prošli naši předkové ve 30. letech, říká v rozhovoru historik Karel Straka

16.5.2025 - | Vojenský historický ústav Praha

Jak by měla česká společnost dnes pracovat s odkazem druhé světové války a jaký význam má pro naši současnost?

Měl bychom mít trvale na paměti především to, že vítězství protinacistické koalice ve 2. světové válce odvrátilo největší ohrožení samotné fyzické existence českého národa, jaké kdy dosavadní dějiny zaznamenaly. Nelze pochybovat o tom, že nacisté by přikročili k realizaci svých zrádných záměrů germanizovat českomoravský prostor a likvidovat ty Čechy, kteří neodpovídali jejich zvrhlým rasistickým kritériím, pokud by Velkoněmecká říše vyšla z války vítězně.

Dále je dobré mít na paměti, že ústřední cíl protinacistického odboje spočíval po celou válku v odčinění Mnichova a jeho následků. Nešlo tedy pouze o boj proti nenáviděným nepřátelům. Vedení odboje muselo vynaložit obrovské úsilí v oblasti politicko-diplomatické aktivity, aby se ke zmíněnému cíli přiblížilo.

V jaké pozici byl český odboj ve srovnání s ostatními okupovanými státy?

Pozice a podmínky československé rezistence byly o poznání horší a složitější – český odboj nevstupoval do konfliktu otevřeným bojem vlastní armády na svém teritoriu a pod vedením obecně uznávané vlády tak jako jiné státy. Šlo o důsledek Mnichova, rozbití republiky a ovládnutí jejího území třemi, od vypuknutí války dvěma, státy, z nichž rozhodující kořist uchvátilo samozřejmě nacistické Německo. Situace odporu proti okupaci byla o to složitější, že vzdor vůči nacistům trval na území Protektorátu Čechy a Morava bezkonkurenčně nejdéle ze všech okupovaných států. Zmíňme také podstatnou skutečnost, že okupované české země byly jedinou oblastí pod vládou nacistů, v níž popravili jednoho ze dvou nejvyšších činitelů místní, jimi kontrolované správy, tedy v českém případě předsedu protektorátní vlády Aloise Eliáše. Československý odboj ze sebe vydal maximum možného a reálně uskutečnitelného za cenu vysokých ztrát.

Dosáhl podle Vás kýženého cíle, tedy prosadit na rozhodující mezinárodní scéně negaci Mnichova a obnovit republiku v původních státních hranicích?

Odpověď na tuto otázku není, bohužel, jednoznačná ani zcela pozitivní. Uvědomme si, že obrovské nasazení si vyžádalo již samo uznání právní teorie nepřerušené kontinuity existence československé státnosti vládami spojeneckých zemí. Šlo vlastně o nosnou politickou doktrínu československé rezistence. Díky jejímu soustavnému a neúnavnému prosazování mohlo vzniknout a na mezinárodní scéně se etablovat československé prozatímní státní zřízení. Na této bázi došlo v roce 1941 k uznání československé exilové vlády v Londýně *de iure*. To vše byl ovšem jen předpoklad, jistě zásadní a podstatný, ale stále jen předpoklad pro úsilí o takzvané oduznání mnichovské dohody signatářskými zeměmi.

V případě francouzské a italské reprezentace, které byly během války akceptovány spojeneckou koalicí, došlo k oduznání mnichovské dohody a k jejímu prohlášení za nulitní od samého počátku. Prezidentu Edvardu Benešovi a vládě ovšem nejvíce záleželo na stanovisku Velké Británie, tedy mocnosti, v jejímž případě se předpokládalo, že bude mít naprosto zásadní vliv na poválečné uspořádání v Evropě i jinde ve světě. Výsledky snah o oduznání uspokojily československou vládu ale jen částečně. Britský kabinet, pro který byla v tomto ohledu určující principiální stanoviska Foreign Office, tedy Ministerstva zahraničních věcí, pokládal mnichovskou dohodu za platnou v období od podpisu do 15. března 1939, kdy ji podle britské politické a právní interpretace zničila německá okupace českých zemí. V žádném případě tedy nešlo o prohlášení nulity dohody od samého počátku.

Další problém v souvislosti s oduznáním Mnichova spočíval v tom, že se britská diplomacie prakticky až do konce války vyhýbala jednoznačnému a diplomatickými frázemi nezaobalenému stanovisku ve věci obnovy původních československých státních hranic podle stavu k 1. lednu 1938. Důvody tohoto jednání byly zásadně ovlivněny politickou opatrností Britů vůči principiálním závazkům v oblasti restitucí či jiných modifikací státních hranic dalších států. V tomto ohledu šlo především o Polsko a jeho nové, poválečné státní hranice, což souviselo s širšími vztahy mezi mocnostmi v rámci protinacistické koalice.

Jak oduznání Mnichova ovlivnilo tehdejší českou politiku?

Mělo to, bohužel, zásadní, ale nikoliv jediný, vliv na široce pojaté další politické úsilí prezidenta Beneše, jednoznačně určující osobnost odboje, která z objektivního hlediska neměla v letech války adekvátní alternativu. V celém jeho úsilí za oduznání Mnichova se skrývá tragédie v tom smyslu, že snaha odčinit jedno příkoří vedla v zásadě k nebezpečí jiného područí. Dnes si patrně nedovedeme v plném rozsahu představit, jak hluboce byl Beneš zklamán tím, že se západní demokracie v roce 1938 nedokázaly postavit za Československo. Opakování podobné tragédie hodlal zabránit zintenzivněním a zásadním prohloubením vztahů se Sovětským svazem při zachování vřelého poměru k západním demografiím.

Jak toho chtěl docílit?

Vztah k této mocnosti pojímal tak, aby se stala novou a nejspolehlivější záštitou Československa proti eventuální recidivě německé agrese. V souvislosti s politikou vůči Sovětskému svazu byl ochoten zajít, a v politicko-diplomatické praxi skutečně zacházet, velmi daleko. Objektivně správně si uvědomoval, že Sovětský svaz bude mít rozhodující význam pro zničení nacistické nadvlády nad Československem.

Zároveň ale musel znát poměry v Sovětském svazu a tušit, jaká rizika z toho pro Československo mohla plynout...

Myslím, že nelze pochybovat o tom, že by jako mimořádně zkušený státník neznal krutou totalitní povahu Stalinova režimu. Zprávy o ní dostával již před válkou a během ní zrovna tak. Věřil ovšem v naplnění idejí konvergence, tedy že vítězství koalice Spojenců nad nacismem povede k sblížení Sovětského svazu se západními demografiemi, což bude mít sekundárně pozitivní vliv na povahu sovětského režimu, který nebude zasahovat do vnitřních záležitostí Československa. Doufal také, že československá společnost bude i přes silnou vazbu nové republiky na Moskvu dostatečně odolná vůči pokusům sovětizovat osvobozenou zem. Také on doufal v to, že národní fronta dokáže udržet Komunistickou stranu Československa v mezích řízené demokracie poválečné, takzvané třetí republiky. Edvard Beneš nebyl neomylný. Obrana demokracie ovšem nemohla být pouze jeho údělem. On i mnozí jiní z jeho spolupracovníků z řad demokratů nedohlédli, jak se zdá, hloubek

nového nebezpečí, které s sebou od východu přinášel konec války a počátek míru.

Jak moc se lišilo poválečné Československo od toho prvorepublikového?

Po porážce nacismu byla na vlastním území obnovena československá státnost. Nutno si dnes ale uvědomit, že nešlo, a vědomě nemělo jít, o pouhou restituci země z doby před Mnichovem. Z války vzešel vlastně stát stejného jména, procházející ale naprosto zásadními proměnami v politickém, hospodářském, sociálním a národnostním smyslu. Veřejnost se již v době konfliktu začala výrazně orientovat doleva mimo jiné směrem k rozsáhlé socializaci ekonomiky, což byl ovšem dobový trend mezinárodního přesahu. Demokracie již nebyla onou plnohodnotnou předmnichovskou demokracií, ale demokracií řízenou, či limitovanou se záměrným vyloučením klíčových subjektů dřívějšího stranickopolitického systému. V zásadě se nepodařilo obhájit ani původní cíl odboje, tj. obnovit republiku v předmnichovských hranicích. Svědčí o tom ztráta Podkarpatské Rusi, které se zmocnil Sovětský svaz, který na jejím území ani nedovolil, byť jen dočasnou obnovu československé státní suverenity.

V souhrnu šlo o převratné následky války, ke které otevřel cestu Mnichov. Má-li z tohoto poznání vyplynout dnes určité poučení, pak je nutné jednoznačně konstatovat, že každé narušení a zpochybnění stabilního mezinárodního řádu, které sledujeme i v přítomné době, vytváří podmínky pro tak přelomové a ve svých důsledcích tragické události, jako byl kupříkladu právě Mnichov. Demokracie kdekoli na světě musí mít zájem na zachování či spíše na obnově a soustavném zdokonalování optimálních a nekonfliktních mezinárodních vztahů. Je to opravdu jediná cesta, jak se vyhnout chybám s fatálními, a v dnešním světě i nevratnými následky pro všechny.

Jaké jsou podle Vás největší mýty spojené s druhou světovou válkou, které přetrvávají dodnes?

Využiji nejprve právní stanovisko, které zformulovali znalci československého prozatímního státního zřízení v exilu. Stanuli totiž před nutností určit přesné datum, odkdy se Československá republika nacházela ve válečném stavu s Německem. Jejich názor vzala za svůj československá vláda, která jej formou nóty z 28. února 1944 sdělila britské, sovětské, americké a čínské vládě. Podle ní se Československá republika nacházela ve válečném stavu s Německou říší od 17. září 1938, tedy od počátku existence Sudetoněmeckého dobrovolnického sboru (Sudetendeutsches Freikorps), jehož příslušníci ilegálně narušovali československé státní hranice a se zbraní v ruce napadali reprezentanty a symboly československého státu. Jestliže tedy vyjdeme z této právní argumentace, kterou spojenci akceptovali, můžeme se zabývat mýty, které se vyskytly v souvislosti s primárně českými, respektive československými dějinami a dobou, jež předcházela 1. září 1939, tedy obecně známému začátku 2. světové války.

Na mysli mám jeden zcela konkrétní mýtus, který se týká samé podstaty Mnichova. Zvláště při jeho výročích se v našem, českém kontextu objevuje interpretace, že říšský kancléř Adolf Hitler usiloval od počátku právě o takové řešení, jehož bylo dosaženo v podobě mnichovské dohody. Tento výklad obvykle pracuje s motivem války nervů, jejímž prostřednictvím se nacistický vůdce hodlal vyhnout skutečné válce, na niž Německo nebylo podle takové interpretace připraveno. Na podporu tvrzení, že říšský kancléř tehdy ještě nechtěl sáhnout k vojenskému řešení se uvádí argument, že německá branná moc na podzim 1938 nemobilizovala. To i ono tvrzení je podle mého mínění mylné a zkresluje historickou realitu.

Z čeho vycházíte?

Moje stanovisko je podloženého relevantními prameny a uznávanými vědeckými poznatky. Je skutečně pravda, že německá branná moc na podzim 1938 jako celek nemobilizovala. Nebylo to pro ni, alespoň zpočátku, nevyhnutelně nutné, jelikož již její minimálně dvoumiliónový mírový početní stav dovoloval uskutečnit velmi razantní vojenské akce vůči sousednímu, mnohem menšímu státu, tedy proti mezinárodněpoliticky izolované oběti agrese. Je dobré vzít v úvahu, že naprostá většina německých vojsk by v eventuální válce nebojovala proti celé československé branné moci, ale proti těm jejím částem, které by bránily české země. Tím se ovšem nepoměr sil přinejmenším velmi citelně vychyluje v neprospěch Československa. Zmínil jsem, že branná moc na podzim 1938 jako celek nemobilizovala. V rozporu s tím tedy není skutečnost, že Hitler schválil 27. září 1938 skrytou mobilizaci šesti divizí na západě Německa. Ty by utvořily strategický kryt proti případným akcím francouzské armády na pomoc napadenému Československu.

Říšský kancléř Hitler ale přeci nepočítal s politickým řešením...

Chtěl bojovat a doslova celému světu předvést sílu německých zbraní. Válka proti Československu se měla stát prvním spektakulárním tažením od velkoryse pojatého návratu Německa do postavení mocnosti s mimořádným vojenským potenciálem. Německá strategická plánovací dokumentace z let 1935–1938 neobsahuje nic, co by naznačovalo vážně míněnou mírovou alternativu eliminace Československa. Nejdéle od anšlusu Rakouska Hitler podržoval každý krok a každé opatření válce. Tu byl ochoten rozpoutat i přesto, že byl nejvyššími vojenskými činiteli upozorňován na nepřípravenost říše vést delší válku a bojovat na více frontách.

V souvislosti se skutečným vyústěním podzimní krize z roku 1938 je dobré si klást otázku, či očekávání a zájmy se úspěšně naplnily. Uznávám, že její zodpovězení vyžaduje nemalou dávku chladnokrevné racionality, což je zde ale nezbytné.

Můžeme začít třeba jednotlivými signatáři mnichovské dohody.

Italský diktátor Benito Mussolini mohl být spokojen. Domníval se, že jeho mezinárodní prestiž vzrostla, když z britské iniciativy fakticky zprostředkoval mnichovskou konferenci. Nic neztratil, ale jinak ani nic jiného podstatného nezískal. Nejtragičtější postavou z oné mnichovské čtyřky byl Édouard Daladier, francouzský ministerský předseda. Od roku 1933 si dobře uvědomoval, o co německým nacistům jde. Současně věděl, že bez skutečně široké mezinárodní koalice osamocená Francie nemůže Československo zachránit, pokud bude napadeno Německem. Chápal, že jeho vlast Mnichovem prohrála nejen svého věrného spojence, ale i svou bezpečnost, a že je jen otázkou času, než se znovu střetne s Německem.

Za úspěšného muže se považoval Neville Chamberlain. Pro danou situaci to není vůbec přehnané tvrzení. On jediný z oné mnichovské čtyřky si mohl říci, že dosáhl v zásadě všeho, čeho dosáhnout chtěl. Mnichov pojímal nejen jako řešení československé krize, ale hlavně jako příležitost k rozsáhlé úpravě poměrů v Evropě na bázi nově pojatých britsko-německých vztahů. Za každou cenu se chtěl vyhnout válce a neriskovat bezpečnost globálního britského impéria. Dosáhl toho. Pro tento cíl se mu podařilo zdánlivě nemožné: dostat agresivního říšského kancléře k jednacímu stolu, zmírnit jeho hysterii a přesvědčit jej o mírovém řešení jako o dobrém řešení. Zbývá Adolf Hitler. Stoupenci nacismu jej freneticky oslavovali jako geniálního vůdce. S Mnichovem ale ve skutečnosti vůbec

spokojen nebyl. Získal sice části československého území, ale o to mu přece vůbec nešlo. On chtěl zničit republiku vojensky, jednou pro vždy, a ne tolerovat její torzo, které i po Mnichovu nadále existovalo v sousedství jeho říše. Mnichov jej velice poučil. O rok později, v létě 1939, před napadením Polska, byl zcela netečný k jakýmkoli pokusům zopakovat mnichovský postup i v polské otázce.

Jaké byly nejvýznamnější rozdíly v přístupu k obraně státu mezi první a druhou republikou?

Československá republika se v důsledku Mnichova stala vazalským státem Třetí říše. Šlo o trpěný subjekt, vydaný na milost a nemilost mocnému sousedovi. Mnichovská dohoda předpokládala, že takzvaná druhá republika obdrží britskou a francouzskou garanci jejích nových státních hranic. K tomu však nikdy nedošlo. Problém byl v tom, že branným zákonem stanovený smysl a účel existence československé branné moci nikdo ani za těchto okolností nezměnil. Paragraf 1 zmíněné právní normy říkal toto:

Berlín si vymohl přímými i nepřímými cestami a metodami faktickou a fundamentální změnu československé vojenské strategie. Soustavně naléhal na radikální redukci početního stavu armády až na 10 000–20 000 mužů. Reorganizace branné moci, která měla vstoupit v platnost k 1. říjnu 1939, počítala s tím, že by početní stav branné moci činil 100 000 mužů s tím, že po jistou část roku by bylo reálně ve zbrani 50 000 mužů mladšího ročníku prezenční služby po odchodu staršího ročníku do civilu. Je nasnadě, že pro Hitlera by to bylo neúnosné.

S přípravou obrany proti Německu se tedy už zřejmě nepočítalo...

České země se staly oproti dřívějšku vojensky pasivním územím. Armáda byla v této oblasti státu odsouzena k trpné existenci bez perspektivy. Jiné to ovšem bylo v celé východní polovině republiky, tedy na Slovensku, a zvláště na Podkarpatské Rusi. Otevřená otázka územních změn, tedy odstoupení částí teritoria ve prospěch Maďarska a také Polska, nutila ústřední vládu v Praze udržovat na východě značnou koncentraci sil prakticky až do rozbití státu v březnu 1939.

Branná moc navzdory tomu všemu sehrála podstatnou roli za druhé republiky. Byla vlastně posledním páteřním spojovníkem země, která v zásadě nastoupila cestu k postupnému, evolučnímu rozpadu v důsledku autonomizace Slovenska a Podkarpatské Rusi. Ústřední vláda využila branou moc jako mocenskou asistenci při snaze zachovat soudržnost republiky, když se rozhodla eliminovat slovenský separatismus a 10. března 1939 vyhlásit stanné právo na Slovensku.

Které konkrétní momenty byste připomenul?

Příslušníci československé branné moci od 14. března 1939 v objektivně bezvýchodné situaci na Podkarpatské Rusi kladli houževnatý odpor okupačním jednotkám maďarské armády a spořádaně dokázali ustoupit buď na Slovensko, anebo do Rumunska. Se stejnou rozhodností kladli odpor i českoslovenští vojáci při známém incidentu z předvečera okupace českých zemí ve Frýdku Místku. Tyto události nenasvědčují tomu, že by na muže, kteří tehdy konali činnou službu, vážně doléhal nějaký defétismus, třebaže zcela nedávno prožili Mnichov. Důležité zřejmě bylo to, že armáda měla tehdy ve stavu již jen mužstvo prezenční služby, které narukovalo na podzim 1937 a počátkem března 1939.

Faktem je, že starší záložníci a muži odvodního ročníku 1936, kteří měli před sebou od září 1938

perspektivu neoficiální tříleté prezenční služby, mnohdy podléhali po Mnichovu malomyslnosti, a to nejen kvůli prožitku nedávných událostí. Trpěli zcela pochopitelnými existenčními obavami, tedy zejména nikoliv neoprávněným strachem ze ztráty zaměstnání, které nejednomu z nich hrozilo kvůli tomu, že i relativně dlouho po Mnichovu ještě konali činnou službu. Všichni záložníci ovšem demobilizovali do konce roku 1938 a ročník 1936 byl propuštěn do civilu v únoru 1939.

Jaké poučení bychom si měli vzít z vývoje československé obrany v meziválečném období, pokud jde o současnou bezpečnostní situaci v Evropě?

Každá etapa vývoje lidské společnosti je jedinečná a neopakovatelná. Přesto si myslím, že určité analogie vysledovat lze, a že z výsledků takových zjištění mohou vyplynout jistá relevantní, a tedy užitečná poučení.

Jedním z nejdiskutovanějších témat veřejného politického života je otázka výdajů na obranu. V zásadě jde ale o problém mnohem širší, jdoucí ve svých důsledcích a souvislostech daleko za finanční stránku celé věci. Zdá se, že nemalá část naší společnosti si z řady důvodů stále ještě nepřipouští nutnost, že zájmy obrany státu, tedy věc bezpečnosti nás všech, musí být naprostou prioritou, bez níž si nelze představit optimální budoucnost celého národa.

Nezdá se, že si to v posledních letech plně uvědomujeme. Jaké to může mít důsledky?

V současnosti jsme svědky počínajícího rozpadu mezinárodního řádu, který trvá od konce 2. světové války. Hrozí návrat k bezskrupulózním metodám 19. století, tedy k neomezenému koncertu velmocí. Nelze ovšem zcela vyloučit návrat praktik ještě starších, o nichž jsme se domnívali, že byly moderní společností dávno překonány. Věřme, že jde o jev pouze přechodný, a že uspořádání pro udržení stability a trvalého míru bude opět v určité formě nastoleno a v praxi dodržováno. Musíme být ovšem připraveni i na horší varianty příštího vývoje, a to vyžaduje od celé společnosti změnu onoho dnes čím dál tím častěji zmiňovaného psychologického či myšlenkového nastavení.

Co konkrétně to může znamenat pro Česko?

Myslím, že současnou českou společnost čeká to, čím si prošla společnost ve 30. letech, tedy v době, která zažívala eskalující krizi mezinárodních vztahů. Jistě si dokážeme vybavit obrazy státotvorně smýšlejících vlastenců, kteří v září 1938 stáli za mobilizující armádou. Dobový slogan branné propagandy nebyl v žádném případě pouhou frází, ale všemi vlastenci uznávanou pravdou, za níž byli ochotni a odhodláni položit život. Státotvorná, ve své většině demokraticky smýšlející společnost ovšem do tohoto jedinečného morálního stavu dospěla po jistém vývoji, který trval přibližně šest let.

Nutno vzít v úvahu, že československá společnost byla po vzniku republiky silně pacifisticky naladěna. Po zkušenosti s rakousko-uherským militarismem a po prožitku války se stavěla přinejmenším rezervovaně k zájmům obrany a k armádě jakožto záštitě bezpečnosti země. Tyto nálady v čase neopadávaly. Vrcholu dosahovaly v letech 1931–1932. Byla to doba velkých nadějí, spojovaných s mezinárodním odzbrojením, které měly zajistit výsledky Konference o redukci a omezení zbrojení v Ženevě.

Jak se tehdejší pacifismus promítal do obranné politiky státu?

Veřejnost vyvíjela stoupající tlak na minimalizaci délky vojenské prezenční služby. Rozpočet Ministerstva národní obrany již léta trpěl četnými škrti. V této atmosféře bylo mimořádně obtížné prosazovat či spíše alespoň zachovat nezbytnou míru obranyschopnosti země. Proti plně oprávněným nárokům obrany státu vystupovala řada politických sil. Vedle stranických reprezentací národnostních menšin se zpravidla negativním vztahem k republice šlo zejména o socialistické československé strany. Naprostou krajnost reprezentovali komunisté. Demokratická pravice a střed se za těchto okolností ocitaly v jisté defenzívě, k níž přispívala složitost vztahů ve vládní koalici.

Co způsobilo tak výrazný obrat ve vnímání potřeby obrany?

V tomto zvláštním čase, poznamenaném hluboce světovou hospodářskou krizí, došlo k poměrně náhlým změnám. Ženevská konference fakticky skončila fiaskem mírových představ. V několika evropských i mimoevropských státech se prosazovala revize uspořádání po minulé válce. Japonsko dokonce přešlo od slov k činům a napadlo Čínu. Během několika měsíců roku 1932 svět jako by potemněl a mír ztratil perspektivu. A právě to byla doba začátků změn onoho myšlenkového nastavení státotvorné československé společnosti.

Občané, tedy i ti, kteří dříve podporovali názory zejména pacifistických socialistů, si čím dál tím více uvědomovali, že nebezpečí kolem jejich vlasti narůstá, a že bezpečná budoucnost není samozřejmostí. Za dva roky poté již většina veřejnosti prakticky bez výhrad přijala nutnost prodloužit vojenskou prezenční službu z již uzákoněných čtrnácti měsíců na dva roky. Ještě více průkazné byly výsledky Půjčky na obranu státu z roku 1936, která se stala jakýmsi neoficiálním referendem o nutnosti výdajů na obranu. Pod dojmem obecně nepříznivého mezinárodního vývoje společnost morálně sílila. Zájmy obrany státu byly jejími niternými zájmy. Výsledky celého myšlenkového obratu se zřetelně projeví v událostech roku 1938, přesněji v době zářijové mobilizace. Má-li historie přinášet ponaučení, pokusme se tedy uvědomit si, že v naší přítomnosti stojíme před podobnou změnou onoho myšlenkového nastavení, jakým prošli naši předkové ve 30. letech.

<https://www.vhu.cz/dnes-stojime-pred-podobnou-zmenou-mysleni-jakou-prosli-nasi-predkove-ve-30-letech-rika-v-rozhovoru-historik-karel-straka>